

***Radziwiłłowie. Obrazy literackie – biografie – świadectwa historyczne,
Lublin 2003, ss. 505***

W roku 2003 ukazała się kolejna pozycja serii Wydawnictwa UMCS „Obrazy kultury polskiej”. Niniejsza praca to owoc międzynarodowej konferencji naukowej „Radziwiłłowie. Obrazy literackie – biografie – świadectwa historyczne”, która odbyła się w dniach 16-18 maja 2002 r. w dawnej rezydencji Radziwiłłów w Roskoszy koło Białej Podlaskiej. Adresowana, jak napisano we wstępie, do „historyków i polonistów oraz (...) miłośników przeszłości”, przybliży dziedzictwo kulturowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów w świetle dokonań tego książęcego rodu.

W publikacji przedstawiono 42 artykuły, w zdecydowanej większości poświęcone tematyce staropolskiej, tylko kilka przekracza rok 1795. Ich autorzy to historycy i poloniści, którzy interpretując te same przekazy odziedziczone z przeszłości zapoznają nas z postaciami Radziwiłłów reprezentujących różne pokolenia rodu.

Prezentacja wybranych utworów literackich (diariuszy, panegiryków, oracji pogrzebowych, gawęd, listów, powieści) pozwala poznać ich wartości literackie a jednocześnie wątki z życia opisywanych w nich osób. Przytoczone rysy biograficzne Radziwiłłów odsłaniają przeszłość Rzeczypospolitej z całym bogactwem politycznym, kulturalnym i religijnym, stając się swoistym świadectwem historycznym.

Tom otwiera artykuł Istvána D. Molnára „Węgry o Radziwiłłach”, który przedstawia omawiany ród na scenie międzynarodowej. Autor poddaje analizie informacje występujące w węgierskiej literaturze świadczące o związkach Radziwiłłów z Węgrami od XVI do XIX stulecia. Związkach przejawiających się w kontaktach handlowych, kulturalnych i oczywiście politycznych.

Pierwszy z prezentowanych rysów biograficznych dotyczy żyjącej w latach 1476-1522 Annie z Radziwiłłów, córce Mikołaja Radziwiłła a żonie Konrada III Rudego. Anna Gomółka w pracy „Zapiski i pomówienia. Anna z Radziwiłłów księżna mazowiecka w historii i literaturze” ukazuje postać bardzo różnie ocenianą w historii, a jednocześnie zbyt przysłoniętą legendą, by można było dokonać jej obiektywnej charakterystyki.

Kolejny z przedstawionych Radziwiłłów to Mikołaj Czarny. Bohater artykułu Krystyny Płachcińskiej był kanclerzem litewskim i wojewodą wileńskim – dyplomatą i urzędnikiem, zakulisowym działaczem i politykiem za panowania Zygmunta Augusta. Ukazany został jako nieprzeciętny orator, w świetle wypowiedzi i mów sejmowych.

Mikołaj Krzysztof Sierotka i jego relacja z pielgrzymki do Ziemi Świętej to kolejny z wątków omawianego wydawnictwa. Dariusz Chemperek w artykule „Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki – relacja konwertyty” ukazuje literackie i religijne aspekty opisu Radziwiłła z punktu

widzenia biografii księcia, który był konwertytą. Natomiast Jan Okoń w pracy pt. „Mikołaj Radziwiłł Sierotka i jego podróż do Ziemi Świętej w teatrze szkolnym jezuitów” przybliży osobę księcia jako fundatora kolegium jezuitów w Nieświeżu, mecenasa wyznaczającego kierunki działań wychowawczych, jak też kształt kultury tworzonej w jego środowisku.

Szczepan Kalinowski w „Pielgrzymkach Radziwiłłów w XVI i XVII wieku” przedstawił nie tylko genezę ruchu pielgrzymiego, ale również Radziwiłłów, ich religijność i „wyprawy” do miejsc świętych.

Okazję do bliższego poznania następnej z postaci prezentowanego rodu – Krzysztofa II – dały nam listy, które jako specyficzny typ źródła historycznego przybliżają nam swoich bohaterów, a także przenoszą ulotne momenty z ich życia i otoczenia.

Krzysztof Radziwiłł, żyjący w latach 1585-1640, był ważną postacią na arenie politycznej Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku. Jego listy, choć były głównie narzędziem propagandy ich autora, ukazują jego poglądy i aspiracje polityczne i religijne oraz przybliżają duch epoki, w której żył i działał. Temat ten przedstawiła Anna Wnuk w artykule „Krzysztof Radziwiłł w świetle swoich listów z lat 1621-1622”. Natomiast Mariola Jarczykowa, na podstawie korespondencji Piotra Kochlewskiego – zaufanego sekretarza i przyjaciela Krzysztofa Radziwiłła – przybliży nie tylko postać księcia, ale również kryteria doboru sług, ich pracę i zaangażowanie, często w sprawy osobiste całej rodziny. Aisté Paliużyte zaś w pracy „Kontakty Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640) z malarzami” wykorzystując listy i instrukcje udzielane przez księcia urzędnikom dworskim dociera do często nieznanych dziś w historiografii nazwisk malarzy pracujących dla magnata oraz ich dzieł, jak również określa stosunki panujące między zleceniodawcą i pracującym dla niego mistrzem.

Wątek siedemnastowiecznej historii Radziwiłłów kontynuuje Mirosław Nagielski w szkicu dotyczącym Janusza Radziwiłła. Wojewoda wileński i hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego wcześniejsze zasługi dla Rzeczypospolitej przesłoniły cztery miesiące działalności u boku Szwedów w okresie Potopu, przedstawiony został w świetle diariusza kancelaryjnego z lat 1649-1652. Wykorzystany tu dokument nie tylko wzbogaca naszą wiedzę o osobie księcia, ale również rzuca światło na działania zbrojne przeciwko powstańcom kozackim.

Postacią, która nie cieszyła się szczególnym zainteresowaniem literatów oraz historyków jest książę Uldaryk Krzysztof (1712-1770) pochodzący z linii katolickiej – na Nieświeżu i Ołyce. Radziwiłła, jak pisze w przedstawionym tu szkicu Piotr Borek, oceniano przede wszystkim jako nieudolnego gospodarza i polityka, skłonnego do miłostek i dziwactwa obyczajowego. Bardzo niewielu badaczy doceniło wszechstronność wykształcenia magnata-erudyty oraz wkład poety w przeczepienie literatury francuskiej i angielskiej na grunt polski.

W galerii prezentowanych postaci nie pominięto również księcia Karola Panie Kochanku. Spośród przedstawicieli Radziwiłłowskiego rodu ten magnat, bynajmniej nie obdarzony talentami i znaczeniem dla historii kraju, stał się naj-

sławniejszym. Został wzorcem najbarwniejszej postaci Sienkiewiczowskiej *Trylogii* – Zagłoby. Tadeusz Bujnicki w artykule „Zagłoba i księżę Radziwiłł Panie Kochanku” zaprezentował porównanie tych dwóch postaci. Ostatni wojewoda wileński I Rzeczypospolitej był także ulubionym bohaterem Józefa Ignacego Kraszewskiego, twórcy radziwiłłowskiej trylogii powieściowej. „Sen o Niewieżu. Wstęp do lektury *Ostatnich chwil Księcia Wojewody Józefa Ignacego Kraszewskiego*” Magdaleny Rudkowskiej to literacki obraz i analiza jednej z powieści. Natomiast Elżbieta Malinowska w swej pracy omówiła genezę powstania i teatralne losy utworu *Radziwiłł w gościnie*. Arkadiusz M. Stasiak w artykule „Księżę Karol Stanisław Radziwiłł – kochanek Ojczyzny”, pomijając biografie, przedstawił ideę patriotyzmu ordynata nieświeskiego w świetle korespondencji z lat 1768-1777. Udział księcia w życiu politycznym państwa i próbę odegrania przez niego roli przywódcy opozycji magnackiej u progu Sejmu Czteroletniego przedstawił zaś Maciej Kucharski w pracy „Karol Radziwiłł Panie Kochanku jako przywódca opozycji antykrólewskiej w dobie Sejmu Czteroletniego. Legenda i prawda”.

Również wśród walczących o niepodległą Ojczyznę nie mogło zabraknąć pierwszego domu dawnej Rzeczypospolitej. Bohaterem tych zmagañ był m.in. Dominik Radziwiłł, pułkownik i dowódca 8 pułku ułanów Księstwa Warszawskiego a potem major 1 pułku szwoleżerów gwardii Napoleona. Jego rys biograficzny zaprezentował Dariusz Nawrot w „Dominika Radziwiłła przypadkach na polu chwały”.

Eugenia Łoch w artykule pt. „Księżę Michał Radziwiłł w świetle wojen napoleońskich oraz powstania listopadowego. Pozaliterackie obrazy biografii” przybliżyła osobę księcia Michała, generała wojsk napoleońskich i naczelnego wodza powstania listopadowego.

Wspomnienia to kolejne ze źródeł, na podstawie którego Stanisław Siekierski starał się zrozumieć system wartości kolejnego z Radziwiłłów. Pamiętnik Krzysztofa Mikołaja zwanego „Czerwonym Księciem” ułatwia zrozumienie jego poglądów i zachowania.

W omawianej publikacji, oprócz wyżej wymienionej księżnej mazowieckiej wspomniano również i inne kobiety należące do domu Radziwiłłowskiego. Bodaj najślynniejszą Radziwiłłówną – w życiu i literaturze – jest Barbara, żona Zygmunta Augusta i królowa polska. Wątek przybliżający jej osobę i opinie, jakie przez lata otrzymywała porusza Danuta Zawadzka w pracy „Barbara Radziwiłłówna Antoniego Edwarda Odyńca”. Córki Radziwiłłów są również podmiotem rozważań Bożeny Popiołek, która ukazuje te żyjące w Rzeczypospolitej czasów saskich. Postać Urszuli Radziwiłłowej, córki Janusza Korybuta Wiśniowieckiego i Teofili z Leszczyńskich, żony Michała Kazimierza zwanego Rybeńko i pani na Nieświeżu, jest okazją do bliższego poznania wycinka życia magnatek. W szkicu Aliny Kochańczyk występuje ona bowiem jako organizatorka teatru nieświeskiego, który w okresie swego rozkwitu zyskał wspaniałą renomę.

Członkowie wielkiego rodu współdziałali ze sobą tworząc często zwarte grupy wokół jednego lub paru czołowych przedstawicieli, którzy kierowali polityką rodu i reprezentowali go na zewnątrz. Współdziałanie to przebiegało na różnych

płaszczyznach, choć cel był stale ten sam: podniesienie bądź utrzymanie znaczenia domu i pomnożenia majątku. Działalność Radziwiłłów jako polityków, urzędników, czy też gospodarzy majątków zarysowały kolejne szkice. Jacek Kaniewski przybliżył sytuację wewnętrzną Rzeczypospolitej za panowania Jana III, omawiając rolę Radziwiłłów na sejmie warszawskim w 1690 r. Cel pracy Wojciecha Organiściaka pt. „Radziwiłłowie jako prawodawcy wojskowi w okresie od XVII do XVIII wieku” to ukazanie roli, jaką odegrali przedstawiciele tego rodu przy tworzeniu prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Możliwość szerszego poznania roli politycznej jaką odgrywali Radziwiłłowie w Polsce XVIII wieku dają również następane publikacje: Adama Liska „Postawa Radziwiłłów w okresie przedostatniego bezkrólewia i w pierwszych miesiącach wojny domowej (1733-1734)”, a także Dariusza Rolnika „Miejsce i rola Radziwiłłów w życiu publicznym Rzeczypospolitej lat 1764-1795 w świetle literatury pamiętnikarskiej czasów stanisławowskich”.

Bohaterów niniejszej publikacji, jako właściciele ziemskich, przybliżyła praca Albina Koprukowniaka „Radziwiłłowie w Czemiernikach”. Autor naświetlił w niej jeden z okresów w historii dóbr czemiernickich, kiedy to poprzez małżeństwo Aleksandry ze Steckich i Michała Hieronima, Radziwiłłowie wpisali się w dzieje wymienionego majątku. Również Aleksander Wabiszczewicz opisał historię własności rodowej w artykule poświęconym historii radziwiłłowskich Mankiewicz (dzisiejszych Mańkiewicz), które od XIX należały do ordynacji nieświeskiej (Александр Вабищевич *Усадьба Радзивиллов в Маньковичах*).

Wyniki badań nad dobrami radziwiłłowskimi znanymi jako hrabstwo bialskie przedstawił natomiast Bronisław Seniuk. „Hrabstwo bialskie. Porównania i rekonstrukcje przestrzenne 1782-2002” charakteryzują niniejszy majątek, jego rozległość i skład.

Magnaci jako posiadacze dóbr ziemskich dysponowali niemal pełnią władzy, byli również patronami i opiekunami wszystkich współistniejących tu wyznań. Wątek ten poruszyła Dorota Wereda w szkicu dotyczącym „Patronatu wyznaniowego Radziwiłłów z Białej nad Cerkwią unicką w XVIII wieku”.

Kwestia dbałości o rozbudowę i rozwój majątku rodziny występuje również w pracy „Maria Karolina de Bouillon i jej kontakty z Radziwiłłami”, w którym Maria Skrzypietz przedstawiła historię targów majątkowych córki Jakuba Sobieskiego z Radziwiłłami, spokrewnionymi z rodziną króla Jana poprzez jego siostrę Katarzynę.

W omawianej publikacji oprócz źródeł, tj. pamiętników, listów, dziuriszów, na podstawie których zaczerpnięto wielu informacji na temat domu Radziwiłłowskiego, można odnaleźć prace interpretujące utwory literackie.

Renata Gałąj w oparciu o pisma polityczne zarysowała okres rokосу Zebrzydowskiego i rolę jaką odegrali w nim Radziwiłłowie. Jolita Sarcevičienė natomiast na przykładzie *Krótkiego wypisania sprawy przy śmierci... Halźbiety z Szydłowca Radziwiłłowej* Cypriana Bazylika ukazała nie tylko rolę i znaczenie literatury okolicznościowej w życiu publicznym XVI i XVII wieku, ale również model

kobiety idealnej funkcjonującej w tych utworach. Przedmiotem analizy Marka Skwary z jest kolei zbiór siedemnastowiecznych, drukowanych oracji pogrzebowych, powstałych na okoliczność zgonu lub pogrzebu Radziwiłłów.

W panegirykach, stanowiących przede wszystkim utwór literacki, dzieło sztuki, utrwalono świat I Rzeczypospolitej z jej urzędami i dostojeństwami. Jakub Niedźwiedz w pracy „Jak pochwalić Radziwiłła, czyli garść uwag o topice panegirycznej” przytacza fragmenty panegiryków XVII i XVIII wieku – pochlebnych, hołdujących próżności i pysze ich adresatów. W świetle narracji panegirycznej – genealogicznej, pisanych na zamówienie i użytek szlachty, Sławomir Baczewski przedstawił legendę, która z czasem stała się oficjalnie funkcjonującym wywodem o początkach rodu Radziwiłłów.

Odpowiedź na pytanie, jak pisali o magnatach poeci i pisarze współcześnie im żyjący szukać możemy u Michała Kurana, który przeanalizował utwory Samuela Twardowskiego oraz u Dariusza Dybka, który prześledził twórczość Wacława Potockiego.

W kręgach magnackich, często na ich zamówienie powstawały również utwory biograficzne. Literatura ta z politycznego i społecznego punktu widzenia pojmowana była jako ważny czynnik oraz argument w obronie pozycji i prestiżu książęcego. Wątek ten poruszył Mintautas Čiurinskas w szkicu „Biografie Radziwiłłów a biografistyka Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku”, w którym przeanalizował tendencje literackie siedemnastowiecznych biografii poświęconych członkom rodu Radziwiłłów.

Matka Świętych Floriana Jaroszewicza, wydana w 1767 r. to kolejne źródło przenoszące określone informacje biograficzne. Ten typowy przykład kalendarza hagiograficznego, w którym sześcioro Radziwiłłów to największa grupa przedstawicieli jednego rodu magnackiego, przybliży artykuł Tadeusza Piersiaka „Święci Radziwiłłowie”.

Literaci decydując się na związanie życia z dworem widzieli w magnatach swoich przyszłych mecenasów, zdawali sobie jednak sprawę z tego, że ów mecenat nie będzie do końca bezinteresowny. Przykładem siedemnastowiecznego dworu skupiającego najbardziej znamienitych ludzi pióra – Naborowskiego, Kochlewskiego, Rysińskiego, Karmanowskiego - jest dwór książąt na Birzjach i Dubinkach. Informacje na ten temat zebrał i przedstawił Krzysztof Gajdka w szkicu „Środowisko literackie Radziwiłłów birzańskich w pierwszej połowie XVII wieku”.

Przedstawiciele omawianego rodu wśród współczesnych sobie i dzisiejszych pisarzy i publicystów mieli zwolenników i wrogów. Do niewątpliwych sympatyków domu Radziwiłłowskiego należy Stanisław Cat-Mackiewicz, który dowody swojej fascynacji oddawał w licznych publikacjach. Jego opinię przeanalizowała Anna Mazurek.

Treść zawartą w omówionej książce wzbogacają umieszczone ilustracje.